

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПОШУКУ МОРАЛЬНОГО ОРІЄНТИРА В УМОВАХ ГРАНИЧНИХ СИТУАЦІЙ

КИВЛЮК, ОЛЬГА¹

Анотація

У сучасному світі, що характеризується постійними змінами, конфліктами та кризами, питання морального вибору набуває особливої актуальності. Граничні ситуації – такі, що виходять за межі повсякденного досвіду, ставлять людину перед необхідністю брати на себе відповідальність за власний вибір в складних умовах загрози, ризику та моральної дилеми – вимагають не лише етичної чутливості, а й здатності до критичного мислення. У статті аналізуються моральні виклики інформаційного суспільства, воєнних конфліктів, пандемії, штучного інтелекту, роботизації, екологічних криз тощо, які потребують обґрунтованих рішень в умовах невизначеності та необхідності використання навичок критичного мислення як когнітивного та морального інструменту, опису механізмів усвідомлення етичних дилем, визначенню практичної стратегії формування критичного мислення в контексті морального самовизначення та належного функціоналу. Метою цієї статті є дослідити критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій з урахуванням історичного досвіду та сучасних етичних викликів, коли загально визначені норми втрачають однозначність. Історичний досвід та сучасні дослідження показують, що здатність аналізувати, оцінювати та переосмислювати етичні принципи дозволяє приймати обґрунтовані рішення навіть у найскладніших обставинах. Тобто розвиток критичного мислення сприяє формуванню автономної моральної поведінки особистості, здатної орієнтуватися в граничних ситуаціях не тільки на традиційні соціальні норми, а й на внутрішні етичні переконання. Поєднання раціонального аналізу з емоційною чутливістю створює основу для етичного вибору, що відповідає викликам сучасного світу. Практичне значення дослідження полягає у створенні етичного ресурсу, що сприятиме стійкості, усвідомленню та високій відповідальності особистості в умовах граничних ситуацій. Таким чином, критичне мислення є не лише інтелектуальною навичкою, а й моральною основою для пошуку та дотримання морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, що підтверджується як історичним досвідом, так і сучасними філософськими концепціями.

Ключові слова: критичне мислення, гранична ситуація, моральний вибір, аналіз, цифровізація суспільства.

Постановка проблеми. Сучасний світ перебуває у стані постійних змін і викликів. Соціальні трансформації стають наслідком передуючих їм феноменам, що створюють передумови для змін світогляду, переосмисленню цінностей, особистісних та колективних потреб, формують нові уявлення про моральні засади, визначають пріоритети у цивілізаційному розвитку, стимулюють появу нових форм взаємодії і т.д.

На початку XXI століття, не зважаючи на високий рівень науково-технічного прогресу, полікультурність суспільства, цифровізацію, відкритість та інші очевидні ознаки цивілізаційного розвитку, людство знову зіткнулося з усіма викликами та випробуваннями, що вимагають відповідальності, здатності мислити і мислити критично та приймати складні моральні рішення в умовах ситуації ризику, тиску чи невизначеності. Пандемії, воєнні конфлікти, екологічні

кризи, технологічна трансформація, цифровізація суспільства, штучний інтелект ставлять людину перед граничними ситуаціями, у яких традиційні моральні орієнтири втрачають свою очевидність. У таких умовах критичне мислення стає не просто інструментом аналізу, а й засобом моральної навігації.

В умовах граничних ситуацій, коли людство стикається з глобальними загрозами, критичне мислення дозволяє не лише орієнтуватися в складному інформаційному середовищі, а й сформулювати моральну позицію, що не базується на страху чи сліпому наслідуванні. Цей процес потребує постійної саморефлексії.

Суперечність між розумом та емоціями створює напругу між раціонально-логічним розумінням ситуації та емоційною реакцією, які провокують ускладнення пошуку моральних орієнтирів, що часто носить суб'єктивний характер в контексті культурно-історичного досвіду та універсального морального алгоритму. Крім того, граничні ситуації по своїй природі характеризуються ефектом несподіванки, браком часу та/або інформації,

¹ Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна)

E-mail: o.p.kyvliuk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7900-9299>

емоційно-психологічною нестабільністю особистості, тиском та створюють відповідні обмеження критичного мислення.

Також акцентом даної проблематики є потреба у збалансованості між власними моральними принципами, які, до речі, і формуються завдяки критичному мисленню та суспільно-визначеним моральним нормам саме в умовах граничних ситуацій, де практика реалізації критичного мислення і стикається з моральними дилемами.

Отже, проблематика даної тематики полягає у виявленні меж та можливостей критичного мислення як механізму пошуку морального вибору в умовах екстремальних викликів, у пошуку балансу між особистим і колективним, раціональним і емоційним, а також в адаптації цього процесу до історичного й культурного контексту.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Критичне мислення як ключовий інструмент самоаналізу, обґрунтованого прийняття рішень та розвитку особистісної автономії в сучасному науково-практичному вимірі досліджується в контексті необхідної соціальної навички та можливостей її формування та розвитку в роботах: Р. Еннуса, П. Фасіоні, Л. Елдера і Р. Пола, Дж. Дьюї, Дж. Хейбера, Д. Халперна, Г. Арендт, О. Пометун, А. Конверського, В. Козира, С. Терно та багатьох інших вчених.

Моральні виклики в різних історико-культурних та соціальних контекстах які гіпотетично генерують майбутнє людства досліджувались у працях: Е. Левінаса, П. Сінгера, Ю. Н. Харарі, Н. Бростома, Р. М. Харе, Е. Левінас, П. Фут, П. У. Ханнерца, Д. Гарравей, М. Поповича, Т. Андрущенко та інших.

Гранична ситуація як філософська категорія у філософському дискурсі була введена К. Ясперсом та вивчалась в роботах: Ж. П. Сартра, М. Гайдеггера, А. Камю, Ч. Тейлора, П. Тілліха, С. Жижєка, Ж. Бодріара та низки інших відомих філософів та науковців.

Мета дослідження – об'єктивувати філософські репрезентації критичного мислення як механізму пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій з урахуванням історичного досвіду та сучасних етичних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження актуальної проблематики об'єктивізації філософської репрезентації критичного мислення, як морального орієнтира в умовах граничних ситуацій та в межах реаліза-

ція поставлено мети, базувалося на комплексному аналізі та узагальненні філософських концепцій як в історично-культурному так і в сучасному контекстах: філософської категорії граничної ситуації, потенціалу критичного мислення як такого, моральних викликів цифрової ери, воєнних конфліктів, пандемії, екологічних та соціальних криз у наукових розвідках та з огляду на реальну практику, життєдіяльність сучасної людини, що стикається з багатограними моральними дилемами та потребує оновлених підходів до формування моральних орієнтирів, аби забезпечити цілісність особистості та стабільність суспільства в умовах глобальних трансформацій.

Гранична ситуація як філософська категорія. Поняття граничної ситуації, як відомо, ввів у філософський дискурс К. Ясперс, вказуючи на обставини, коли людина стикається з межами свого існування – смертю, хворобами, стражданням, боротьбою, провинною. К. Ясперс зазначав: «У граничній ситуації я не можу змінити обставини, але я можу змінити себе» (Jaspers, 1971). Гранична ситуація відкриває простір для справжньої саморефлексії й трансцендентного розуміння буття. Вона вимагає морального вибору, який не може бути визначений лише зовнішніми нормами.

Інші не менш відомі філософи-екзистенціалісти також аналізували граничні ситуації як фундаментальні моменти людського існування, що спонукають до переосмислення моральних принципів та самовизначення особистості. Наприклад, Ж. П. Сартр розглядав граничні ситуації як прояв радикальної свободи людини, де моральний вибір стає актом самотворення через усвідомлення власної відповідальності за прийняті рішення чи вчинки. Адаже, на його думку, «обираючи себе, людина обирає всіх людей» (Сартр, 2022). А. Камю трактував граничні ситуації через концепцію абсурду, підкреслюючи потребу людини знайти сенс у світі. В контексті свободи та відповідальності людина є вільною істотою, але не звільненою від наслідків та відповідальності за власні вчинки (Камю, 2015). Ж. Бодріар осмислював граничні ситуації через призму симулякрів та гіперреальності, зазначаючи, що граничні ситуації у постмодерні часто маскуються медіасимуляціями та втрачають свій екзистенціальний «шок», але при цьому радикально трансформують моральний досвід людини (Бодріар, 2004).

Ф. Фут розглядає критичне мислення як процес, що допомагає зважити наслідки та прийняти

етичне рішення в умовах моральної дилеми, де вибір між двома негативними наслідками є неминучим (Foot, 1978). Граничні ситуації – це стани/обставини в межах певної контекстуальності, в яких загально визнаних моральних норм може виявитися недостатньо для прийняття рішення. У таких випадках критичне мислення стає необхідним механізмом для аналізу ситуації та формування морального орієнтира.

Отже, у працях цих мислителів граничні ситуації постають не лише як моменти кризи, а й як каталізатори морального вибору, переосмислення свободи, ідентичності та сенсу життя в сучасному та постсучасному світі.

Критичне мислення: структура і потенціал. Критичне мислення за загально прийнятим визначенням – це активний когнітивний процес, що генерує здатність самостійно, логічно й обґрунтовано оцінювати інформацію, формувати судження та приймати рішення. На нашу думку, «критичне мислення – це засіб мислення про будь-який об'єкт/предмет/явище, сутність або проблему в контексті інтелектуальних практик та екзистенціального виміру; це здатність мислити логічно та раціонально, розуміючи причинно-наслідковий зв'язок між ідеями. Критичне мислення можна охарактеризувати як здібність до рефлексивного та самостійного мислення» (Кивлюк, Воронкова, Нікітенко, 2023, с. 31).

Р. Еніс визначає його як «обґрунтоване і рефлексивне мислення, спрямоване на вирішення того, у що вірити чи що робити» (Ennis, 1991). У граничних ситуаціях критичне мислення дозволяє відмовитись від шаблонів, поставити під сумнів домінантні дискурси й шукати моральну правду через рефлексію, діалог і аналіз цінностей. Дж. Д'юї також зазначав, що мислити критично означає ставити під питання усталені переконання і шукати аргументовані відповіді (Dewey, 1933).

Критичне мислення складається з низки елементів та характеристичних процесів: аналізу, рефлексії, інтерпретації, оцінки, індукції, дедукції, контекстуальності, виявленню логічних помилок та причинно-наслідкових зв'язків, саморегуляції, самокорекції, відповідальності тощо. Людина яка володіє критичним мисленням володіє такими якостями: інтелектуальна чесність, відкритість до нового досвіду, наполегливість, уважність і т.д. та формується як особистість через освіту, досвід і міжособистісну взаємодію. У постмодерному світі, де об'єктивна істина ставиться під сумнів, критичне мислення – це

не тільки механізм пошуку, а також інструмент моральної орієнтації, здатності до етичної розвідки реальності.

Моральні виклики інформаційного світу: цифрова етика та критичне мислення. Цифрова реальність породила нові моральні дилеми – від конфіденційності даних до штучного інтелекту, від інтернет-свободи до інтернет-нерівності, від інформаційної відкритості до маніпуляцій свідомістю користувачів. Людина опиняється в інформаційній «бульбашці», де істина підмінюється алгоритмічною доцільністю.

Як зауважив Ю. Н. Харарі: «Алгоритм, напевно, єдине найважливіше поняття нашого світу. Якщо хочемо зрозуміти наше життя і наше майбутнє, маємо докласти всіх зусиль, щоб зрозуміти, що таке алгоритми і як вони пов'язані з емоціями. Алгоритм – це методологічний набір кроків, які можна використати для обчислень, розв'язання задач і віднайдення рішень. Алгоритм – не конкретне обчислення, а метод, якому треба слідувати при обчисленнях» (Харарі, 2023, с. 106). Тобто виклики цифрової цивілізації вимагають не лише технічних рішень, а й розвитку критичного мислення, яке допоможе оцінювати інформацію, приймати зважені рішення та діяти відповідально у цифровому середовищі, де поєднання етики та критичного мислення є фундаментом для безпечної та гармонійної цифрової взаємодії.

Критичне мислення необхідне для протидії фейковим новинам, маніпуляціям і цифровому конформізму, збереженню автономії судження в умовах технологічного тиску тощо.

Цифрова етика сьогодні вимагає нового осмислення таких понять, як, свобода, відповідальність, конфіденційність, ризик. Наприклад, використання персональних даних технологічними корпораціями без згоди користувача – це нова форма етичної експлуатації; системи штучного інтелекту, або програми які приймають рішення на основі упереджених даних, можуть спричиняти дискримінацію; підвищення рівня кіберзлочинності та низький рівень розкриття цих правопорушень і т.д. Тому критичне мислення дозволяє не тільки ідентифікувати проблему, але й вимагати прозорості та підзвітності в алгоритмічних процесах.

Етика війни через призму критичного мислення. Воєнні конфлікти – це граничні ситуації, в яких моральні орієнтири стираються під тиском страху, агресії та інстинкту виживання. Проте саме в цих умовах критичне мислення дозволяє

зберігати гуманність, усвідомлювати межі допустимого та переосмислювати самих себе.

У сучасній російсько-українській війні, моральний вибір – не лише в бою, а й у слові, в критичному аналізі пропаганди, в активній громадянській позиції, що, у свою чергу, формує колективну граничну ситуацію, так би мовити екзистенціальну солідарність, а подекуди і уможливорює екзистенціальну самотність.

Перед мільйонами людей постають питання етичного вибором: залишитися чи шукати порятунку у втечі? допомагати, активно приймати участь у захисті держави чи залишатися осторонь, спостерігати, очікувати? жорстокість/помста чи прощення та милосердя?

Воєнні конфлікти відкривають фундаментальні суперечності: між обов'язком і сумлінням, між наказом і особистими переконаннями, між гуманністю і необхідністю прийняття «жорстких» рішень, між збереженням власного життя і порятунком інших, між правдою і замовчуванням заради гіпотетичного блага тощо. Тобто опинившись в граничних ситуаціях «з яких неможливо вийти, які ми мусимо витримати» – смерть, страждання, відчай, провина, – за К. Ясперсом, з'являється потреба в етичному виборі, де людина змушена переосмислювати власні цінності, відповідальність перед собою, іншими, суспільством та перейти в «площину» сенсів та смислів (Jaspers, 1971). У таких умовах саме критичне мислення виступає як внутрішній компас, моральний орієнтир, інструмент етичного вибору, що допомагає не втратити людську гідність у нелюдських обставинах, уникати «моральної сліпоты» та знаходити оптимальні рішення.

В умовах воєнного конфлікту критичне мислення виконує ряд важливих функцій:

- захист від маніпуляцій та пропаганди, бо як відомо воєнні конфлікти завжди супроводжуються інформаційними війнами;

- етична навігація – вміння оцінити не лише ефективність, а й моральність рішення; орієнтуватися в класичних уявленнях про добро і зло та не піддаватися підміні понять («Поганий мир краще за найсправедливішу війну» – Цицерон, або «Немає такої гарної війни і немає такого поганого миру» – Б. Франклін);

- особистісна автономія – збереження здатності мислити незалежно, обдуманно, раціонально, навіть під тиском обставин або наказів, та усвідомлюючи наслідки своїх дій у широкому суспільно-значимому контексті;

- адаптація до змін – здатність вчасно реагувати на нові ситуації, переосмислювати стратегії, корегувати переконання, не застрягати в застарілих традиційно-поведінкових моделях тощо.

Реалії війни в Україні демонструють, що критичне мислення нерозривно пов'язано з дією, а дія народжується з мислення та вимагає осмислення. Наприклад, волонтери – люди, які щодня ризикують життям, є носіями етичного вибору, що обирають дію, а не страх, чи то споглядання біди; бійці ЗСУ, які раніше не володіли «мистецтвом війни», сьогодні стали прикладом самопожертви, відповідальності та глибокого осмислення власної ролі у спільній боротьбі, а їхні дії – це не просто реакція на загрозу, а свідомий вибір стояти на захисті життя, гідності, свободи та чинити опір злу; або звичайні люди, які відмовляються співпрацювати з окупантами, виходять на протест та ризикують життям. Тобто і волонтери, і військові, і прості мешканці українських міст та селищ – це ті, хто щодня приймають етичні рішення роблячи свій вибір, це ті, хто доводить, що критичне мислення – не абстрактна теорія, а здатність бачити реальність без ілюзій і діяти, керуючись цінностями, а не страхом, це ті, хто не зраджує людяності навіть у нелюдських обставинах, хто зберігає гідність серед хаосу, і хто своїми щоденними вчинками формує нову моральну основу суспільства, де критичне мислення стає інструментом виживання і надії.

Пандемія і біоетичні виклики. COVID-19 поставив людство перед новими моральними дилемами: пріоритетність на життя у випадку нестачі апаратів ШВЛ/ліків; чи дозволити обмеження прав заради безпеки та виживання всього людства, балансування між свободою та колективною відповідальністю; чи безпечні трансгуманістичні ідеї та практики в контексті не рівних можливостей тощо. Критичне мислення стало ключовим у переоцінці ролі освіти та науки, влади, солідарності, толерантності, матеріальних благ та моральних цінностей. Здатність формулювати коректні та «правильні» запитання про межі контролю, про вартість людського життя, про рівність доступу до можливостей, дає змогу приймати обґрунтовані, відповідальні, етично виважені рішення.

Реакція суспільства на пандемію продемонструвала глибокі суперечності між науковими фактами, медіа-впливами і політичною риторикою. Наприклад, суперечки навколо обов'язкової вакцинації та/або індивідуальної ізоляції, вільного

пересування в деяких країнах супроводжувались масовими протестами. Критичне мислення тут дозволяє розділяти наукові факти від міфів, розуміти мотиви політичних рішень, зберігати повагу до іншої думки, не втрачаючи етичного бачення спільного блага. «Пандемія COVID-19 зруйнувала звичний для нас світ. Вона нагадала людям, що вони є смертними, а не всемогутніми істотами. Змусила їх замислитися над тим, що є справжньою цінністю людського життя та поставила на порядок денний необхідність прийняти рішення про те, якої форми набуде «нова нормальність» у постковідному світі» (Шніцер, 2022, с. 55).

Людина в епоху роботизації та штучного інтелекту. Автоматизація, роботизація, штучний інтелект, віртуальна та доповнена реальність – усе це створює нові граничні умови для людини. Хто відповідальний за дії машин? Чи може алгоритм замінити моральне судження? Що нам віщує постгуманізм? Чи не потрапимо ми у «полон» цифрової залежності? Питання цифрової етики майбутнього – це питання про збереження людського в людині, де критичне мислення потрібне для формування етичної парадигми, в якій людина не втрачає свою цінність і відповідальність.

Згідно з футурологами, впродовж найближчих десятиліть штучний інтелект перевершить людський у низці функцій. Але чи може він взяти на себе моральну відповідальність? Наприклад, Н. Бростом досліджує можливі сценарії майбутнього, де штучний інтелект перевищить людський інтелект, і попереджає, що без належного контролю це може призвести до глобальної катастрофи, а також займається питаннями трансгуманізму – можливості покращення людини через технології (Бостром, 2020).

У світі, де моральні орієнтири постійно змінюються, а виклики стають усе складнішими, критичне мислення виступає механізмом не лише розуміння, а й морального спротиву, моральної творчості. У граничних ситуаціях воно дозволяє людині залишатися суб'єктом, здатним на вибір, на рефлексію й на дію. Критичне мислення – це не лише інструмент пізнання, а й форма духовної гігієни. В умовах, коли світ потребує нових моральних угод, відповідальність кожної особистості за якість власного мислення є визначальною. Як писав Г. Арендт: «Здатність мислити – це здатність до судження, а отже, до морального буття» (Arendt, 1963), що звучить особливо актуально сьогодні, коли моральна байдужість – це вже не нейтралітет, а співучасть.

Крім того, сучасні дослідження які представлені у статті «Moral Decision-Making Under Uncertainty» Stanford Encyclopedia of Philosophy, розглядають, як невизначеність та ризик впливають на моральні рішення, підкреслюючи необхідність критичного аналізу можливих наслідків.

Моральна дилема в умовах екологічної кризи через призму критичного мислення. У ХХІ столітті екологічна криза постає не лише як наукова чи економічна проблема, а як фундаментальна моральна дилема, що кидає виклик нашій свідомості, відповідальності та людяності. Моральна дилема народжується там, де зіштовхуються особисті інтереси, суспільні потреби та глобальна відповідальність. Людина прагне комфорту, економічного зростання та технологічного прогресу, але поруч з цим ці прагнення нерідко вступають у конфлікт із потребами збереження природи, підтримки екологічної рівноваги та відповідального ставлення до майбутніх поколінь.

З одного боку, ми маємо свободу використовувати природні ресурси задля покращення якості життя, створювати нові технології, будувати інфраструктуру, яка служить людині. З іншого боку, ми стикаємося з наслідками своїх дій: вичерпанням ресурсів, зміною клімату, знищенням біорізноманіття та поглибленням глобальної несправедливості. У цьому контексті критичне мислення надає людині можливість не лише приймати моральні рішення на основі інтуїції чи звички, а й свідомо аналізувати власні дії, оцінювати аргументи «за» і «проти», віднаходити приховані суперечності у власних переконаннях. Критичне мислення дозволяє нам вийти за межі ресурсного ставлення до природи та усвідомити довгострокові наслідки власної діяльності, допоможе уникати моральної сліпоти й нав'язливих стереотипів, які заважають бачити справжню цінність довкілля та взаємозв'язок між людиною і природою.

Екологічна криза кидає нам виклик не лише на рівні ситуаційних вчинків, а й на рівні мислення. Вона змушує переглянути нашу уяву про людську винятковість, про наслідки безвідповідального панування над природою, про нашу моральну автономію, про потребу фундаментальної переоцінки нашої позиції у світі, про пошуки можливостей гармонійного співіснування з природою та іншими істотами. Про що стверджує Е. Левінас, який наполягав на пріоритеті етики відповідальності за Іншого, і цю відповідальність ми сьогодні повинні поширювати на природу (Левінас, 1999).

Екологічна дилема – це дзеркало, в якому відображається наша здатність до морального вибору. І від цього вибору залежить не лише майбутнє природи, а й майбутнє самої людини.

Висновки. Отримані результати дослідження підтверджують гіпотезу про те, що критичне мислення виступає ключовим механізмом пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, а саме: критичне мислення сприяє розпізнаванню істини та хиб, маніпуляцій та пропаганди, помилкових суджень та вірогідних можливостей, що особливо актуально в кризових обста-

винах; допомагає особистості усвідомити власні моральні принципи, формуючи відповідальне ставлення до вибору; розвиток критичного мислення є важливим засобом подолання моральної дезорієнтації та запобігання аморальним вчинкам у стресових умовах.

Таким чином, критичне мислення є не лише інтелектуальною навичкою, а й моральною основою для пошуку та дотримання морального орієнтира в умовах граничних ситуацій, що підтверджується як історичним досвідом, так і сучасними філософськими концепціями.

Список використаних джерел

- Arendt H. Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. Penguin Publishing Group. 1963. 336 p.
- Ennis R. Critical thinking: A streamlined conception (A revised version of 1991b, below)', In Davies, Martin and Ronald Barnett (eds.). A handbook of critical thinking in higher education, New York: Palgrave Macmillan, 2015. p. 31–47.
- Foot P. Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. University of California Press. 1978. 207 p.
- John Dewey. How We Think. D. C. Heath & Co., Publishers. 1933. 240 p.
- Karl Jaspers. Philosophy of Existence. University of Pennsylvania Press. 1971. 128 p.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). *Moral Decision-Making Under Uncertainty*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/moral-decision-uncertainty/>
- Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція. Пер. з франц. В. Ховхун. Київ: Основи, 2004. 230 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf
- Бостром Нік. Суперінтелект. Стратегії і безпеки розвитку розумних машин. Київ: Наш формат, 2020. 408 с.
- Камю А. Миф про Сізіфа. LE MYTHE DE SISYPHE. Есе / Альбер Камю; [пер. з фр. Олег Жупанський]. «Портфель». 2015. 105 с.
- Кивлюк О., Воронкова В., Нікітенко В. Критичне мислення у контексті постмодерністського дискурсу Жана Бодріяра. *Освітній дискурс : збірник наукових праць* / Гол.ред. О.П. Кивлюк. Київ : ТОВ«НІА «НТІ», 2023. Вип. 45 (7–9). С. 29–39.
- [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45\(7-9\)-13](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-13).
- Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки про іншого; пер. з фр. В. Куринський; ред. М. Погребинський [та ін] ; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Дух і Літера: Задруга, 1999. 291 с.
- Сартр Ж. П. Екзистенціалізм – це гуманізм? Психологія і суспільство. Психологічні науки. 2022. № 2. С. 49–65. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>
- Харарі Ю.Н. Homo Deus. За лаштунками майбутнього, пер. з англ. Дем'янчук, О, 4-те вид., Київ: Вид-во Букшєф, 2023. 512 с.
- Шніцер М. Філософська рефлексія феномену пандемії COVID-19. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. 25(2), 51–56. <https://doi.org/10.15421/172223>.

References

- Arendt, H. (1963). *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Penguin Publishing Group. 336.
- Ennis R. (2015). Critical thinking: A streamlined conception (A revised version of 1991b, below)', In Davies, Martin and Ronald Barnett (eds.), *A handbook of critical thinking in higher education*, New York: Palgrave Macmillan. 31–47.
- Foot, P. (1978). *Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy*. University of California Press. 207.
- John Dewey (1933). *How We Think*. D. C. Heath & Co., Publishers. 240.
- Karl Jaspers (1971). *Philosophy of Existence*. University of Pennsylvania Press. 128.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy. (n.d.). *Moral Decision-Making Under Uncertainty*. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/moral-decision-uncertainty/>
- Bodriyar Z.H. (2004). *Symulyakry i symulyatsiya*. Per. z frants. V. Khovkhun. Kyiv: Osnovy. 230. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Jean_Baudrillard/Symuliakry_i_symuliatsiia.pdf
- Bostrom Nik (2020). *Superintelekt. Stratehiyi i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn*. Kyiv : Nash format. 408.
- Kamyu A. (2015). *Mif pro Sizifa // Mif pro Sizifa. LE MYTHE DE SISYPHE. Ese / Al'ber Kamyu; [per. z fr. Oleh Zhupans'kyu]. «Portfel'»*. 105.

Kyvlyuk O., Voronkova V., Nikitenko V. (2023). Krytychne myslennya u konteksti postmodernist-s'koho dyskursu Zhana Bodriyara. *Osvitniy dyskurs : zbirnyk naukovykh prats' / Hol.red. O.P. Kyvlyuk. Kyiv : TOV«NIA «NTI».* Vyp. 45 (7-9). 29–39.

[https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45\(7-9\)-13](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-13).

Levinas E. (1999). Mizh namy. Doslidzhennya. Dumky pro inshoho; per. z fr. V. Kuryns'kyy; red. M. Pohrebyns'kyy [ta in] ; Natsional'nyy un-t «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya». K. : Dukh i Litera: Zadruha. 291.

Sartr ZH. P. Ekzystentsializm – tse humanizm // Psykholohiya i suspil'stvo. Psykholohichni nauky. 2022. № 2. S. 49–65. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.049>

Kharari YU.N 2023, Homo Deus. Za lashtunkamy maybutn'oho, per. z anhl. Dem'yanchuk, O, 4-te vyd., Kyiv: Vyd-vo Bukshef, 512 c.

Shnitser, M. (2022). Filosofs'ka refleksiya fenomenu pandemiyi COVID-19. Naukovo-teoretychnyy al'manakh Hrani, 25(2), 51–56. <https://doi.org/10.15421/172223>

OLGA, KYVLIUK – Doctor of Philosophic Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy” (Kyiv, Ukraine)

E-mail: panyolga@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7900-9299>

CRITICAL THINKING AS A MECHANISM FOR SEARCHING FOR A MORAL COMPASS IN EXTREME SITUATIONS

Abstract

In today's world, marked by constant change, conflict, and crisis, the question of moral choice is gaining particular relevance. Extreme situations – those that go beyond everyday experience – confront individuals with the need to assume responsibility for their decisions in the face of threats, risks, and moral dilemmas. These circumstances demand not only ethical sensitivity but also the capacity for critical thinking. This article analyzes the moral challenges posed by the information society, armed conflicts, pandemics, artificial intelligence, automation, and ecological crises, which all require well-reasoned decisions under uncertainty. It emphasizes the importance of critical thinking as both a cognitive and moral tool, exploring mechanisms for comprehending ethical dilemmas and formulating a practical strategy for developing critical thinking in the context of moral self-determination and ethical functionality. The purpose of this article is to examine critical thinking as a mechanism for seeking moral orientation in extreme situations, taking into account historical experience and modern ethical challenges, especially when commonly accepted norms lose their clarity. Historical and contemporary research demonstrates that the ability to analyze, evaluate, and reinterpret ethical principles enables individuals to make well-informed decisions even under the most difficult circumstances. Thus, the development of critical thinking contributes to the formation of autonomous moral behavior, allowing individuals to navigate extreme situations guided not only by traditional social norms but also by internal ethical convictions. The synthesis of rational analysis with emotional sensitivity creates a foundation for ethical decision-making that meets the demands of the contemporary world. The practical significance of this research lies in establishing an ethical resource that promotes resilience, awareness, and a heightened sense of personal responsibility in extreme contexts. Thus, critical thinking is not only an intellectual skill, but also a moral basis for finding and adhering to a moral guide in borderline situations, which is confirmed by both historical experience and modern philosophical concepts.

Key words: critical thinking, extreme situation, moral choice, analysis, digitalization of society.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 08.03.2025

Accepted date 08.04.2025

Published date 18.05.2025

How to cite: Кивлюк, Ольга. Критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 23(100). P. 46–52.

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-23-100-05>